

Opetus- ja kulttuuriministeriö/
Yleissivistävän koulutuksen yksikkö
PL 29
00023 Valtioneuvosto

LAUSUNTO 15.2.2011

Lausuntopyyntö Dnro 45/040/2008 (21.12.2010)

Nuorisotutkimusverkoston lausunto lukiokoulutuksen kehittämisen toimenpide-ehdotuksia valmistelevalle työryhmälle muistiosta

Työryhmän tehtävänantona oli tarkastella lukiokoulutuksen kehittämistä *laaja-alaisesti* ottaen erityisesti huomioon lukiokoulutuksen *yleissivistävän tehtävän* ja *tulevaisuuden koulutustarpeet*. Nuorisotutkimusverkoston edustajien lausunnossa tarkastellaan ehdotuksia juuri näitä tehtäviä silmällä pitäen ja nuorisotutkimuksellisen tiedon näkökulmista käsin. Yleissivistävän koulutuksen ja suomalaisen yhteiskunnan suhdetta on tällöin osattava arvioida monipuolisesti. Tämä tarkoittaa myös keskittymistä nuorten yhteisöllisyyden ja kansalaiseksi kasvamisen tukemiseen ja siinä olennaisiin yleissivistäviin valmiuksiin. Huomio ei kiinnity ensisijassa oppiaineisiin ja niiden tiedollisiin vaatimuksiin (joskin myös niistä esitämme muutamia näkemyksiä lausunnon lopussa), vaan nuorten ja kouluyhteisöjen hyvinvointiin, suomalaisen yhteiskunnan muuttumiseen, nuorten socialisaatioon ja yhteiskunnalliseen osallisuuteen.

Lähtökohdat ja yhteiskunnallinen asetelma

Yhtenäiskoulujärjestelmä on ollut yksi pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan kivijaloista. Perus- ja yleissivistävän koulutuksen kehittämistä voi pitää koko yhteiskunnan ja kulttuurin tulevaisuuden kannalta keskeisenä yhteiskuntapoliittisena hankkeena. Suomalaiselle yhteiskunnalle asettuvat haasteet kasvavat jatkuvasti. Kykymme kohdata niitä riippuvat keskeisesti siitä, millaiset valmiudet yleissivistävä koulutus uusille sukupolville tarjoaa. Samaan aikaan näyttävät valitettavalla tavalla kasvavan lasten ja nuorten väliset erot socialisaatiossa sekä kodin kasvutaustan tarjoamissa edellytyksissä. Koulun on pyrittävä tasoittamaan näitä lähtökohtien eroja nuorten hyvinvoinnin ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden tukemiseksi. Tämä edellyttää myös lukion kehittämisestä puhuttaessa sitä, että tarkastellaan koulutuspolitiikkaa läpi ikäluokan eikä irrottaen lukiokoulutuksen piiriin päätyvät nuoret muusta ikäluokasta.

Socialisaation ja oppimisen tärkeimmistä haasteista voi yleisellä tasolla mainita esimerkiksi seuraavat oman aikamme yleissivistäjäkseen ytimeen osuvat kysymykset:

- Miten nuoret oppivat kohtaamaan ja ymmärtämään ihmisten ja ryhmien välistä erilaisuutta, joka ilmenee niin yksilöllisissä, persoonallisissa, sosiaalisissa, kulttuurisissa, kielellisissä, katsomuksellisissa kuin monissa muissakin muodoissa? Miten nuoret tottuvat käymään toisia kuuntelevaa ja argumentointiin eikä henkilökohtaisuuksiin perustuvaa kiihкотonta keskustelua myös vaikeista aiheista ja erimielisyyksistä?
- Miten voidaan vahvistaa nuorten ajatuksellista, katsomuksellista ja identiteetin kehittymiseen liittyvää itsenäistymistä? Koulun osalta on esimerkiksi mietittävä, miten nuoret oppivat kehittämään ajatteluaan perusteellisesti ja taitavasti sekä arvioimaan kriittisesti ja itsereflektiivisesti omaa maailmankuvaansa, arvostuksiaan ja kokemuksiaan elämyksiä. Opetuksessa tämä tarkoittaa myös tiedonkriittikkiin ja mediataitoihin kuuluvia valmiuksia, eli esimerkiksi sitä, miten nuoret saavat valveutunutta puolustuskykyä arvioida mediasta ja muualta ympäristöstä heihin kohdistuvaa viestien ja vaikutteiden tulvaa.
- Miten voidaan tukea nuorten kykyä suuntautua yhteiskunnassa ja poliittisissa kysymyksissä itsenäisesti, kiinnostuneesti, valveutuneesti ja kriittisesti? Kysymys koskettaa erittäin tärkeää yhteiskunnallisen osallisuuden ja poliittisen sosialisoinnin aluetta, jossa suomalainen koulu ei perinteisesti ole ollut menestyksekkäs.
- Miten kehitetään nuorten eettisiä taitoja? Miten lapset ja nuoret oppivat rakentamaan yhdessä toisten kanssa omaa maailmankuvaansa ja arvostuksiaan, tavoitellen hyvää elämää ja moraalisesti oikeutettua toimintaa?

Uusien sukupolvien socialisaatio ratkaisee yhteiskunnan kehityssuunnista merkittävän osan. Aikamme yhteiskunnan tendenssinä on korostaa koulutuksen välineellistä puolta: tutkintoja, jatkokoulutuspotentiaalia, kytkentöjä työelämään ja niin edelleen. Yleissivistävän koulutuksen merkitys yksilöiden hyvän elämän ja kansalaisten aktiivisuuden tukena tulisi tunnistaa nykyistä vahvemmin. Samalla pedagogisessa ajattelussa etusijalle tulisi nostaa koulun tehtävä kriittiseen ajatteluun, keskusteluun ja toimintaan kannustajana.

Lukiokoulutuksen kehittämisen liikkeellepanevana haasteena ei pitäisi olla yksinomaan sen, onko koulutuksen kentältä saatu signaaleja, jotka edellyttävät uudistuksia. Vielä tärkeämpää olisi arvioida yhteiskunnallista muutosta pitäen näköpiirissä 2020-luvun todellisuuden, jonne koulu-uudistuksella tähdätään. Niinpä lukion kehittämistarpeita on syytä arvioida avarammin ja rohkeammin kuin kehittämistyöryhmä on muistiossaan tehnyt.

Yleissivistävän koulutuksen laaja-alaisuus ja lukiokoulutuksen kehittäminen: neljä yleistä ongelmaa

Kiinnitämme aluksi huomiota muutamaan koko lukiokoulutuksen kehittämiskeskustelua koskevaan yleiseen ongelmaan.

(1) On ensinnäkin ongelmallista, että koulunuudistuksessa aktiivisia keskustelijoita ovat usein vain ne, joilla on suoria intressejä puolustettavanaan kouluinstituution sisällä. Erilaiset oppiaineiden olemassaolosta hyötyvät eturyhmät, kuten näiden joukossa esimerkiksi aineenopettajien järjestöt ja yliopistojen asiantuntijat, puolustavat kukin reviiriään. Yhtenä seurauksena tästä on koulun kankea ja oppimista fragmentoiva oppiainejakoisuus. Koulutoiminnan kokonaisuuden hahmottamiselle ja kokonaisvaltaiselle uudistamiselle jää tällöin liian vähän tilaa. Toivomme, että lukion kehittämisessä annetaan tällä kertaa aiempaa enemmän painoa kokonaisvaltaisille näkökulmille, eikä sallita sen supistua vain yksittäisten oppiaineiden tuntimääriä koskevaksi debatiksi.

(2) Vastaavia ongelmia liittyy tunnetusti ylioppilaskokeeseen. Ylioppilastutkintolautakunnan hallinnoima koe määrittää voimakkaasti lukio-oppimista opetusinstituution ulkopuolelta. Nykymuodossaan on kyseenalaista, missä määrin sen voidaan ylipäätään väittää ohjaavan oppimista ”yleissivistyksen” suuntaisesti. Kokeessa menestymisen taktiikkana toimii pikemminkin keskittyminen vain muutamiin oppiaineisiin ja tietopainotteiseen opiskeluun. Ylioppilaskoe korostaa myös voimakkaasti oppimisen yksilöllisyyttä ja kilpailuhenkisyttä, joka on ristiriidassa niin kouluyhteisön kehittämisen, sosialisoinnin ja oppimisen yhteisöllisten tavoitteiden kuin lopulta myös nykyisen työelämän odotusten kanssa, lisääntyvän yhteistyötaitojen ja tiimityöskentelyn tarve yhteiskunnassa jatkuvasti. Lukiokoulutusta kehitettäessä on torjuttava ylioppilastutkinnon asettuminen entistä voimakkaammin koko lukiokoulutuksen merkitystä, tavoitteita ja sisältöjä sanelevaksi välineelliseksi instituutioksi. Ainakaan nykyistä ylioppilastutkintoa ei voi pitää ”koko lukion oppimäärää mittaavana päättötutkintona” (s. 101) kuten ehdotuksissa väitetään. Lukio on koulutusmuotona niin yksilöiden kuin yhteiskunnan kannalta paljon ylioppilastutkintoa monimerkityksisempi. Sen puitteissa oppimisen määrinä pitäisi olla kokonaisvaltaisuus, laaja-alaisuus ja pitkäjänteisyys, joista lukion päättötodistus kertoo tavallisesti huomattavasti paremmin kuin ylioppilastutkinto. Jos lukion tuntijakoa, tavoitteita ja opetussuunnitelmaa uudistettaessa ei samalla vahvasti uudisteta myös ylioppilastutkintoa, uudistusyrityksillä ei ole kantavuutta. Kannatamme työryhmän ehdotusta, jonka mukaan ”tutkinnon kokeita kehitetään entistä enemmän taitoja ja kokonaisuuksien hallintaa mittaaviksi” (s. 106). Samalla on huomautettava, että alueellisen ja kulttuurisen tasapuolisuuden nimissä (johon myös työryhmä ilmoittaa ehdotuksillaan sitoutuvansa) ylioppilastutkinnon suorittaminen maamme virallisella kielellä saamalla tulisi jatkossa tehdä mahdolliseksi, jos saamen kielen koulukäytön vahvistuminen luo tälle edellytykset (vrt. s. 59).

On kuitenkin ennakoluulottomasti kysyttävä, miksi ylioppilastutkinto on rajattu vain tuntijaossa määritettyihin lukioaineisiin ja kirjalliseen kokeeseen. Tässäkin ylioppilaskoe on monin tavoin eräänlainen jarruna toimiva muinaisjäännös: siinä kirjoitettavat aineet eivät vastaa yliopistollisia tieteenalaja ja oppiaineita (joista ylivoimainen enemmistö ei ole lainkaan siinä tai lukion oppimäärässä edustettuina), ja vielä vähemmän ne vastaavat ammattikorkeakoulujen koulutusohjelmia. Samaan aikaan ylioppilaskokeesta halutaan kuitenkin yhä enemmän pääsykokeiden korvaajaa. Muualta toisen asteen koulutuksesta voi hakeutua yliopisto-opintoihin ilman ylioppilastutkintoa ja myös halutessaan osallistua ylioppilaskokeisiin suorittamatta lukiossa vaadittuja oppimääriä. Miksi siis lukio-opintojen ja ylioppilastutkinnon sidosta halutaan säilyttää kaavamaisena? Rohkeammin uudistava ajattelu, jossa ylioppilaskokeen ja lukion sidosta väljennettäisiin, avattaisiin ylioppilastutkintoon huomattavasti enemmän mahdollisia suoritettavia kokeita tai vaihtoehtoisesti tehtäisiin siitä huomattavasti nykyistä enemmän synteettistä ja kokonaisvaltaista ajattelua, tietoja ja taitoja edellyttävä, palvelisi paremmin sekä yliopistojen tarpeita että toisen asteen koulutuksen kokonaisuudistuksen mahdollisuuksia. Tällä hetkellä ylioppilastutkinto vanhanaikaiseen pedagogiseen ajatteluun sitoutuvana instituutiona pitää perin onnettomasti panttivankinaan sekä sitä edeltävää että sen jälkeen tulevaa: se supistaa niin lukio-opintojen mielekkyyttä kuin yliopistojen ja korkeakoulujen opiskelijavalinnan mahdollisuuksia. Ylioppilaskoetta tulee kehittää mieluummin kohti koko ikäluokan ja koko toisen asteen opitun osoittamisen tutkintoa. Tämä tarkoittaa luopumista kytkennästä vain ja ainoastaan lukioon ja tietopainotteisiin aloihin.

(3) Lukion uudistamisesta käytävää keskustelua ei pitäisi irrottaa (kuten nyt on tehty) koko toisen asteen koulutuksen kehittämisen kysymyksistä. Yleissivistyksellä on sosiokulttuurisena ihanteena kaksi painavaa ulottuvuutta: se on sisällöltään laaja-alaista (yleistä) ja sen on myös levittävä laajasti

kautta yhteiskunnan (yleisesti). Lukiokoulutuksen aloittajatarpeeksi arvioidaan vähintään 50% perusopetuksen päättävästä ikäluokassa. Miten lukion uudistaminen suhteutuu tällöin ikäluokan toisen puoliskon yleissivistykseen? Miksi toisen asteen koulutuksen kokonaisuudistus on jo lähtökohdissa poissuljettu? Ehdotamme lukion kehittämisen ohella panostettavaksi lukion ja ammatillisen koulutuksen raja-aitojen madaltamiseen ja oppilaitosmuotojen välisen yhteistyön tiivistämiseen. Ammattiopintojen ja lukiokoulutuksen yhdistämistä toisen asteen yhtenäiskouluksi tai nuorisokouluksi on ehdotettu eri tahoilta kolmella viime vuosikymmenellä, mutta se on aina tyrmätty varsin vähäisellä selvitys- ja tutkimustiedolla. Ilmeisesti aika ei nytkään ole kypsä edes ehdotuksen vakavaan tutkimiseen, mutta vähimmillään tulisi (1) opintomuotoja yhdistävää ammatilukiota kehittää aiempaa varteenotettavampana kolmantena vaihtoehtona, (2) vahvistaa nuorten mahdollisuuksia valita opintoja yli oppilaitosmuotojen rajojen, (3) kehittää paikallisesti oppilaitosten välistä yhteistyötä. Nuorten yleissivistyksellisiä ja kansalaiskasvullisia tarpeita arvioitaessa puolta ikäluokasta ei pidä irrottaa toisesta puoliskosta.

(4) Yksiulotteinen hyötyajattelu ja välineellinen rationaalisuus painottuvat nykyään lähes huomaamattomasti myös koulutuspolitiikassa kautta linjan. Näin tahtoo käydä myös työryhmän ehdotuksissa, joissa esimerkiksi todetaan yleissivistyksen olevan sitä, että ”lukiokoulutuksen ensisijaisena tarkoituksena on antaa tarvittavat akateemiset valmiudet yliopisto- ja ammattikorkeakouluopintoihin sekä työelämään” (s. 123). Kun lukiokoulutusta tarkastellaan sisäänpäin kääntyneen instrumentalismin kautta, jossa maailma rajautuu välineellisiin koulutusputkiin ja niiden työelämäsuhteeseen, käy herkästi niin, ettei mitään muuta kasvusta, oppimisesta ja sivistyksestä enää jääkään näkyviin. Ihmissubjektit kokonaisuudessaan ja tarpeidensa, halujensa, toiveidensa ja ihanteidensa paljoudessa kutistuvat koneiston funktionaaliseksi osaksi työmarkkinoilla ja taloudessa. Nuoren tärkeän kehitysvaiheen yleissivistävä oppiminen muuttuu vain valmistautumiseksi koulutusjärjestelmän seuraavalle portaalle tai töihin.

Todellisuudessa nuorisoikäluokan kasvu ja oppiminen ovat etupäässä kaikkea muuta kuin funktionalisesti rasvattua ja fiktiivisen harmonista siirtymistä koulutusaskelmilla kohti työelämää. Ne ovat elämää ja arkea sinänsä, sosiaalisia suhteita, onnekaassa tapauksessa viihtymistä ja ystävyyttä, minimissään monille ainakin oleskelua lämpimissä tiloissa ja päivän ainoasta kunnollisesta aterialta nauttimista, parhaimmillaan hyvän elämän tavoittelua, kansalaisuutta ja osallistumista tai vastakansalaisuutta ja osallisuudesta kieltäytymistä, ja myös työstä puhuttaessa normiammattityötä monimuotoisempia kuvioita: vapaaehtoistöitä ja palkatonta arkityötä, välityömarkkinoita, työssä oppimista ja oppisopimuskoulutuksia, omien reittien etsimistä käytännöissä joista formaali koulutus voi olla hyvin etäällä. Jotta kasvun ja oppimisen merkityksistä saisi otteen menettämättä ihmisten persoonaa ja subjektiviteettia, koulutuksen on aina muistettava olevan paljon enemmän kuin suhteensa työelämään.

Kouluyhteisön ja opiskelijoiden hyvinvointia koskevia huomautuksia

Yhteisöllisyys, toimintakulttuuri ja verkostot

Periaatteellisella tasolla ehdotuksissa painotetaan toimintakulttuuria ja yhteisöllisyyttä kiitettävästi: ”Lisäksi edistetään opiskelijoiden hyvinvointia lisäämällä opiskelijoiden osallisuutta, yhteisöllisyyttä ja opetuksellista vuorovaikutteisuutta lukion toimintakulttuurissa ja opinnoissa.”

Yhtäältä koulun yhteisöllisyyden vaaliminen ja toisaalta oppilaiden yksilöllisen kehityksen tukeminen on todettu luokattoman lukion haasteiksi. Luokattomuus on tuottanut entistä enemmän mahdollisuuksia kouluyhteisön sosiaalisista suhteista syrjäytymiseen. Yhteisöllisyyden merkitys nuorten hyvinvoinnin ja kouluviihtymisen rakentumisessa on ratkaiseva. Olennaista on siirtää painopistettä yksilön ongelmien korjaamisesta yhteisölliseen työhön, niin nuorten vertaissuhteiden ja ryhmään kuulumisen kuin sukupolvien välisten suhteiden tasolla. Psykososiaalisen tuen tarjoaminen ja varhainen puuttuminen on tärkeää, mutta keskeistä on muistaa myös, että koulun ongelmat ovat yksilötason ohella sosiaalipsykologisia ja yhteiskunnallisia. Yhteisöllisyyden tukemiseen voidaan hakea uusia vastauksia kehittämällä nuorten välistä toimintaa, esimerkiksi säännöllisesti toimivien tutorryhmien muodossa, ja ylipäätään vahvistamalla lukion toimintaa yhteisönä, joka koostuu aikuisesta ammattihenkilöstöstä, nuorista ja heidän vanhemmistaan. Riittävän aikuistuen saatavuus on olennaista. Tätä on kehitettävä toisaalta opettajien yhteisöllistä ja ryhmäosaamista vahvistamalla ja toisaalta rakentamalla toimivia moniammatillisia ja -alaisia verkostoja. Koulussa tehtävän nuorisotyön toimintamallit ovat kehittyneet voimakkaasti viime vuosina. Nuorisotyön vahvuutena ovat non-formaalit oppimisympäristöt sekä ryhmäprosessien ja nuorisokulttuuristen toimintamallien tuntemus voivat tuoda lukiokoulutukseen nuoria ennaltaehkäisevästi tukevan lisän. (Ks. esim. Gretschel & Kiilakoski toim. 2007; Hoikkala & Sell toim. 2007.)

Huomiota tulisi kiinnittää toimivien ja avointen suhteiden rakentamiseen muihin viranomaisverkostoihin. Tältä osin muistiosta puuttuu tietoisuus esimerkiksi nuorisotyöstä ja muista palveluntarjoajista, kansalais- ja nuorisojärjestöistä, kirjastopalveluista, vapaasta sivistystyöstä ja vastaavista opinnollisista mahdollisuuksista ja verkostoista, jotka kannattaa nykyistä huomattavasti paremmin yrittää tietoisesti integroida lukio-opintojen tueksi.

Opintojen ohjaus

Pidämme myönteisenä, että muistiossa kiinnitetään opinto-ohjaukseen vihdoin konkreettista huomiota: ”Säädetään opiskelijan oikeudesta saada yksilöllistä opinto-ohjausta. Vahvistetaan lukion opiskelijoiden oikeutta saada erityistä tukea oppimisvaikeuksiin ja opiskeluun sekä hyvinvoinnin ylläpitämiseen tarvittavaa opiskelijahuoltoa.”

Edellä mainittujen uudistusten ja muutosten seurauksena oppilaanohjauksen merkitys lukioissa on korostunut. Vaikka opinto-ohjaus määritellään lainsäädännöllä opiskelijan subjektiiviseksi oikeudeksi, tehtyjen selvitysten mukaan lukioiden opinto-ohjaus on riittämätöntä. Lisää ohjausta tarvittaisiin erityisesti opintojen alkuvaiheessa omaa opinto-ohjelmaa suunniteltaessa sekä myöhemmin jatko-opintojen suunnittelussa. Turun yliopiston arviointitutkimuksen (Klemelä et. al. 2007) mukaan opiskelijat kokevat oppilaanohjauksen vastuunjaoltaan sekavaksi ja vaikeasti lähestyttäväksi. Vaikka lukion opetussuunnitelman mukaan ohjauksen yhtenä tehtävänä on auttaa opiskelijaa laatimaan henkilökohtainen opinto-suunnitelma, yli puolet tutkimukseen osallistuneista opiskelijoista ilmoitti, että heillä ei tämän kaltaista suunnitelmaa ole. Noin kolmannes opiskelijoista ei ollut keskustellut kertaakaan opinto-ohjaajan kanssa opinnoistaan. Huomionarvoista on, että vain osassa lukioista on päätoiminen opinto-ohjaaja, usein opinto-ohjausta hoidetaan sivutoimisesti. Turkulaisopiskelijoiden tyytyväisyys opinto-ohjaukseen oli selvästi yleisempää yksiköissä, jossa opinto-ohjausta hoidettiin päätoimisesti. Opinto-ohjaajien määrän lisääminen lisäsi suoraan ohjaustyytyväisyyttä. Tehtyjen selvitysten mukaan vaikuttaa siltä, että lukioiden oppilaanohjauksen resurssit ovat nykyisellään riittämättömät. Tästä kärsivät eniten ne nuoret, joilla on oppimisvaikeuksia, koulu-uupumusta, ja joiden vanhemmilla ei ole riittäviä pedagogisia ja ammatillisia valmiuksia tukea lastensa opiskelua sekä jatko-opintoihin ja

ammatinvalintaan liittyvää suunnittelua. Sivutoimisena hoidettu opinto-ohjaus on kestävä ratkaisu nykytilanteessa, jossa suuntauksena on karsia kouluverkkoa ja keskittyä isompiin yksiköihin. Luokattomassa kurssimuotoisessa lukiossa opinto-ohjauksen pitäisi olla päätoimista ja yhtä opinto-ohjaajaa kohti lasketun opiskelijamäärän pitäisi pysyä kohtuuden rajoissa.

Opiskelijoiden opintososiaalisten etujen kohentaminen

Kannatamme muistiossa esitettyjä näkemyksiä lukio-opiskelijoiden opintososiaalisten etujen kohentamisesta. Muistiossa ehdotetaan: ”Lukiolaisten opintotuen kehittäminen tulee toteuttaa Opintotuen rakenteen kehittämistä pohtineen työryhmän (OKM 2010:8, OKM 2009:33) keskeisten ehdotusten mukaisesti.” (s. 96)

Näihin ehdotuksiin on sitouduttava. Samalla tulee varmistaa, että toisen asteen opiskelijat eivät ole keskenään eriarvoisessa asemassa, vaan niin ammatillisen opetuksen kuin lukionkin piirissä olevia opiskelijoita koskevat yhtäläiset opintososiaaliset edut.

Aktiivisen kansalaisuuden tukeminen

Lukiokoulutuksen tulisi nykyistä keskeisemmin pyrkiä aktiivisen kansalaisuuden tukemiseen. Tämä sisältää tiedollisia ulottuvuuksia, kuten nuorten yhteiskunnallista osallisuutta turvaavien asioiden opettamista nykyistä voimakkaammin. Tiedollinen ulottuvuus ei ole kuitenkaan riittävä: Nuorten palautteissa yhteiskuntaopin koetaan keskittyvän pelkästään tiedon jakamiseen eikä niinkään osallistuvaan demokratiaan kannustamiseen. Suomen erinomaiset PISA-tulokset eivät vielä takaa sitä, että koulussa opittu tieto kääntyisi yhteiskunnalliseksi kiinnostukseksi, tietoisuudeksi tai osallisuudeksi. Yhteiskunnallisten osallistumisvalmiuksien luomisessa mm. kouludemokratiaa kehittämällä on paljon parantamisen varaa. Täytyy kysyä terävästi, mitä pitäisi tehdä, että lukiolaiset saisivat todellista valtaa kouluun koskevissa päätöksissä. Tulisiko oppilaskuntaa kehittää edustuksellisenä instituutiona, vai tarvitaanko lisäksi uudenlaisia hallinnon mekanismeja sekä suoran vaikuttamisen käytänteitä. Tämä merkitsee myös lukiolaisten maailmankatsomuksellisten, ideologisten ja poliittisten artikulaatioiden edistämistä sekä erilaisten toimintakenttien avaamista. Sanottu implikoi muiden muassa poliittisten nuorisojärjestöjen ja muiden aatteellisten ja kansalaistoiminnan yhdistysten toimintakahleiden poistamista lukioista.

Maahanmuuttajien asema

Työryhmä ehdottaa: ”Maahanmuuttajien edellytyksiä lukio-opintoihin parannetaan käynnistämällä maahanmuuttajien lukiokoulutukseen yhden vuoden laajuinen valmistava koulutus. Lisäksi tehostetaan vieraskielisille opiskelijoille tarkoitetun suomi tai ruotsi toisena kielenä opetustarjontaa. Kustannusvaikutukset olisivat noin 7,5 miljoonaa euroa vuositasolla.”

Kannatamme ehdotusta, sillä maahanmuuttajanuoret ovat jo nyt ja lisääntyvästi tulevaisuudessa ryhmä, jonka koulutusmahdollisuuksiin on kiinnitettävä huomiota. Maahanmuuttajien kotoutumista edistävissä viranomaisaloitteissa on ollut puutteita niin resursseissa, koordinoinnissa kuin toimintakäytännöissä. Koulutusmahdollisuuksien hyvä pohjustaminen on monella tavalla tehokkaimpia integraation muotoja. Onkin pidettävä huolta, että valmistavalla koulutuksella on sekä riittävät resurssit että käytännössä toimiva toteutus.

Kulttuuriosaaminen, eettinen ymmärrys ja katsomusaineet

Tulevaisuuden informaatiointensiivinen oppimisen maisema edellyttää myös keinoja pohtia omaa suhdettaan tietoon. Tämän takia kriittinen tiedon lähteiden, alan ja rajojen pohdinta tulisi nivoa osaksi opetusta. Nuoret työstävät tulevaisuuden yhteiskunnassa omia identiteettejään kasvavassa epävarmuudessa. Lukion kasvatustavoitteissa tulisi vahvistaa identiteettejä tukevia katsomusaineita sekä identiteettiä vahvistavia keskusteluja tilanteissa, joissa tiedon auktoriteetti ei automaattisesti sanele vastausta. Tätä päämäärää palvelee kaikille yhteisen eettis-katsomuksellisen opetuksen lisääminen sekä esim. taideaineiden (mukaan luettuna media- ja internetin lukutaito) korostaminen osana itseilmaisua ja esteettistä sivistystä.

Myös kulttuurisen ymmärryksen sekä suvaitsevuus- ja ihmisoikeuskasvatuksen asemaa tulisi vahvistaa. Sosiaalisten taitojen ja suvaitsevaisuuden oppiminen nousevat esille myös nuorten omissa arvostuksissa mm. nuorisobarometrien mukaan (Myllyniemi 2008). Tietopohjaisesti on syytä tutustua sekä muihin kulttuureihin eurosentrismiä vastustaen sekä oman kulttuuriin moniarvoisuutta tarkastellen (Suomen perinteiset vähemmistöt, saamelaiset alkuperäiskansana, suomalaisuuden ja Suomen juurten vahva historiallinen monikulttuurisuus ym.). Asennetasolla tulisi kiinnittää huomiota koulun virallisen ja epävirallisen kerroksen tapahtumiin sekä asettaa rasismille ja seksuaaliselle suvaitsemattomuudelle selkeät rajat. Lukio-opetuksen tulee päivittyä siten, että se tukee niitä haasteita, joita tämän päivän nuoret nykyisessä globalisoituvassa ympäristössä kohtaavat.

Koulutietojen ja -taitojen sulkeutuneisuudesta ja pirstaleisuudesta kohti todellisuutta ja tutkivaa oppimista

Kehittämisehdotukset korostavat periaatteellisella tasolla oppimisen kokonaisvaltaisuutta:

”Lukiokoulutuksen antaman yleissivistyksen tulee olla monipuolista ja integroivaa.

Kokonaisuuksien hallintaan valmentavaa opiskelua ja opetusta lisätään kaikille yhteisinä opintoina. Oppiainejakoisuus säilytetään kuitenkin lukio-opintojen rakenteellisena perustana.”

Yleisellä tasolla visio on kannatettava, mutta visiosta puuttuvat kuitenkin lähes täysin selkeät kehittämisehdotukset ja ratkaisut, joiden myötä erilaiset tieteenalarajat ylittävät teemat voisivat käytännössä toimia lukiossa. Oppiainejakoisuus ei ole koskaan vastannut todellisuuden ja nuorten elämämaailman rakennetta, ja tämä yhteensopimattomuus on tullut myöhäismodernina aikana entistä selvemäksi. Jäykät oppiainejaot ovat lukkiutunutta menneisyyttä maailman nopeassa muutoksessa. Yhä useammat keskeiset kansalaistaidot kehittyvät oppiaineista riippumatta tai niiden rajapinnoilla (kriittinen, analyyttinen ja taitava ajattelu, vuorovaikutustaidot, aktiivinen kansalaisuus ja osallisuus yhteiskunnassa, kulttuurinen ymmärrys ja eettinen harkinta, ympäristövastuullisuus, mediataidot, teknologiataidot, kuluskriittisyys ja niin edelleen). Nykyisellään monet näistä tärkeistä teemoista jäävät vain sen varaan, otetaanko niitä huomioon aineissa, joita opettavat omaan tieteenalaansa (toisinaan kapeastikin) sosiaalistuneet opettajat. Kautta nykyisen yhteiskuntatutkimuksen on hyvin tiedostettua, että nykyisyyden ja tulevaisuuden haasteista ja riskeistä ei saa otetta pelkästään eriytyneillä tieteillä, vaan nykyajassa tärkeät kysymykset edellyttävät rajojen ylittämistä ja olemassa olevien tiedonalojen transformaatiota.

Lukion oppiainerajoja puolustaessaan niiden intressitahot vetoavat tieteenalaperustaisuuteen.

Opetussuunnitelmia katsoen se ei ole yksiselitteinen pätevä argumentti ja käytännössä useimmat oppiaineet on rakennettu monitahoisemmin yhdistelmänä useita tieteenaloja ja pedagogisia lähtökohtia. Lisäksi myös tieteenalat muuttuvat ja varsinainen paradoksi onkin siinä, että ne muuttuvat nykyajassa oppiaineita nopeammin. Myös yliopistouudistuksessa OKM on vaatinut

yliopistoja tavoittelemaan opintojen laaja-alaisuutta ja aiempaa laajempia kandidaatinohjelmia. Tämä ja jo edellä mainittu OKM:n halu painottaa ylioppilaskirjoituksia korkeakoulutuksen opiskelijavalinnoissa sopii heikosti yhteen lukion ja ylioppilaskirjoitusten jäykän oppiainejakoisuuden kanssa. Oppiaineiden kytkentöjä, aiheperustaisia opintoja ja kokonaisvaltaisia taitoja on syytä vahvistaa voimakkaammin kuin vain epämääräisellä ajatuksella oppiaineiden ryhmittelystä kokonaisuuksiin. Oppiainekokonaisuuksiin ryhmittely voi päinvastoin estää joidenkin tarpeellisten oppiaineiden aiheperustaisten kytkentöjen syntymistä.

Ongelmaa pitää lähestyä ainakin kolmella eri tavalla:

(1) ***Kehittämällä lukion pedagogiikkaa aiempaa selvemmin tutkivan oppimisen suuntaan, jossa opetuksen ja opiskelun laaja-alaisuus tulee luonnostaan mukaan.*** Tämä edellyttää mm. pitkäjänteisiä opiskeluprosesseja, kuten panostamista ongelmalähtöiseen oppimiseen sekä tutkielmien käyttämiseen opitun koostamisessa. Samoin vaaditaan selvästi aiempaa vahvempaa vuorovaikutuksellista, keskustelevaa ja debatoivaa ryhmätyöskentelyä: filosofiselle ajattelulle ominainen tutkiva dialogi, argumentaatiotaitojen kehittäminen, toisten kuuntelemisen ja ymmärtämisen harjoittelu, tutkiva tiedeopetus sekä esimerkiksi väittelyn käyttäminen opetusmuotona ovat keskeisiä esimerkkejä tarvituista uusista pedagogisista muodoista.

Kannatamme työryhmän näkemystä pedagogiikan uudistamisesta:

”Lukiokoulutuksen tavoitteita ja keskeisiä sisältöjä uudistetaan korostaen tiedollisen oppimisen sijaan taitoja ja valmiuksia kuten kykyä uuden oppimiseen, muutoksen ymmärtämiseen ja kokonaisuuksien hallintaan, innovaatiokykyä sekä yhteistyö- ja vuorovaikutustaitoja. Lukion pedagogiikkaa uudistetaan tehostamalla ajanmukaisten työtapojen, opetusmenetelmien ja oppimisympäristöjen käyttöönottoa opetuksessa ja opiskelussa.”

Jälleen on kuitenkin huomattava, että nämä periaatteelliset lausumat jäävät puhtaaksi viranomaisrunoudeksi, ellei niitä konkretisoida. Täysin vastaavia lausumia on esitetty suomalaisen koulun kehittämisessä viimeistään 1960-luvulta asti, jolloin peruskoulua ryhdyttiin luomaan. Käytännössä ylioppilaskokeen suuri painoarvo ja sen muodon tietopainotteisuus on jälleen yksi keskeinen este visioiden konkretisoimiselle. Lukiokoulutusta kehitettäessä on aiempaa paremmin ymmärrettävä järjestelmän realiteetit ja puuttava niihin, jotta toivottuja muutoksia voidaan saada aikaiseksi koulun arjessa.

(2) ***Oppiaineiden välillä toteutuvan yhteistyön ja integraation mahdollisuuksia on vahvistettava.*** Yhteistyölle ja integraatiolle on avattava aiempaa paremmat mahdollisuudet koulujen tuntikehyksessä (lukujärjestyksissä) ja ohjattava siihen konkreettisesti opetussuunnitelmissa ja opettajien perus- ja täydennyskoulutuksessa. Korostamme tässäkin, että lopputuloksen ratkaisevat ne rakenteelliset ja koko järjestelmän rationaliteettiin liittyvät piirteet, jotka rajaavat ja ohjaavat opettajien ja opiskelijoiden toimintaa koulun arjessa, eivät mietintöihin ja opetussuunnitelman yleiseen osaan kirjatut ylevät toiveet ja tavoitteet. Edeltävissä opetussuunnitelmissa määritellyt läpäisevät aihekokonaisuudet eivät koskaan toteutuneet kovin hyvin. Jos niistä nyt aiotaan luopua, näyttää siltä, että seuraavaksi keinoksi tarjottu oppiaineiden ryhmittely oppiainekokonaisuuksiksi lupaa vielä vähemmän reaalisia ratkaisuja oppiaineiden integraatioon, oppimisen kokonaisvaltaisuuteen ja ajankohtaisesti tärkeiden sisältöjen tuomiseen opetukseen. Toivottavasti tämä ei ole merkki siitä, että oppiainejakoisuudelle annetaan periksi ja luovutaan yrityksistä etsiä muita koulutodellisuudessa toimivia tapoja jäsentää tuntijakoa ja lukujärjestyksiä. Oppiaineita

integroiville tunneille ja ajankohtaisiin kysymyksiin suuntautuvalle teemaperustaiselle oppimiselle on osoitettava selvät paikkansa koulun tuntijaossa.

(3) On vahvistettava sellaisten oppiaineiden ja oppisisältöjen asemaa, joilla on selvästi laaja-alainen ja integroiva funktio kouluopetuksen kokonaisuudessa.

Tältä osin esitämme seuraavia huomioita oppiaineiden luonteesta:

- Äidinkielen opetuksesta ei tule tinkiä, sitä voi pitää kaikkien muiden taitojen perustana niin ajatuksellisissa kuin kielellisissä valmiuksissa.
- Kulttuuriosaamisesta ja eettisestä ymmärryksestä todettiin jo edellä. Nämä ovat juuri sellaisia oppimisen osa-alueita, joiden on katettava koko opetussuunnitelma ja koulutodellisuus. Monikulttuurisuus ei tarkoita suinkaan ainoastaan maahanmuuttajanuorten asemaa koulussa, eikä sen paremmin pelkästään toisistaan erottuvien kansallisten, paikallisten, kielellisten, etnisten tai uskonnollisten kulttuurilähtökohtien läsnäoloa koulussa, vaan vielä laajemmin syvällistä ymmärrystä siitä, että nyky-yhteiskunta on perustavalla tavalla monitaustainen ja -kulttuurinen, mikä näkyy myös nuorten identiteettien ja katsomusten rikkautena. Opetuksessa on oltava aiempaa enemmän aikaa ja paikkoja pohtia rauhassa kulttuuri-, katsomus- ja identiteettikysymyksiä ja harjoitella niiden edellyttämää kohtaamista, ymmärrystä ja myös kriittistä arviointia. Katsomusaineiden uudistamista on syytä miettiä tästä näkökulmasta. Osa opetuksesta voisi olla kaikille oppilaille yhteistä etiikan oppiainanimikkeen alla. On myös tärkeää, että nuorisoikäisten perusoikeuksia ja itsemääräämismahdollisuuksia kunnioitetaan siten, että lukiossa avataan mahdollisuus valita, opiskeleeko opiskelija uskontoa vai elämänskatsomustietoa (hänen katsomuskunnastaan riippumatta).
- Yhteiskunnallis-poliittisen osallistumisen valmiuksien tarjoamisessa ja siihen kannustamisessa suomalainen koulu on ollut heikko. Tässäkään tapauksessa asia ei ratkea vain lisäämällä yhteiskunnallista opetusta, vaan muutoksia vaaditaan koko toimintakulttuurissa. On kuitenkin epäilemättä niin, että myös yhteiskuntaopetuksen määrällinen lisääminen olisi lukiossa tarpeen.
- Matematiikan opetuksen kaikille yhteisissä sisällöissä tulee aiempaa selvemmin antaa tilaa päättelyn ja loogisen ajattelun yleisille taidoille eriytyneen ja erikoistuneen matemaattisen symbolinkäsittelyn sijaan.
- Luonnontiedeopetuksessa on tarpeen antaa selvä sija tieteiden ja teknologian arkisen ja yhteiskunnallisen merkityksen sekä niihin liittyvien eettisten kysymysten pohdinnalle, sen sijaan että huomio kiinnittyy vain näiden oppiaineiden yliopisto-opintojen pohjustamiseen.
- Taito- ja taideaineiden asemaa on mieluummin vahvistettava kuin heikennettävä. Myös yleissivistyksen näkökulmasta voi korostaa sitä, että taitoaineet kehittävät sellaisia ihmisyyden puolia, joihin tiedollinen opetus ei yllä. Sivistynyt ihminen on sekä tiedollisesti että moraalisesti että esteettisesti sivistynyt. Tällöin taito- ja taideaineet on ymmärrettävä ihmisen maailmasuhteen keskeisiä ikkunoita avaaviksi elämänalueiksi. Niiden opetuksen on oltava monipuolista ja tarjottava paljon yksilökohtaista variaatiota, koska ne koskettavat eri ihmisiä hyvin eri tavoin: yhdet nauttivat näkemisestä, kuulemisesta ja tarkkailusta, toiset itsenäisestä luovasta tekemisestä, kolmannet ryhmässä tapahtuvat yhteisestä harrastamisesta. Koska taito- ja taitoaineilla on erityisen suora suhde yksilöiden persoonallisiin eroihin, on tämä otettava myös opetuksessa huomioon tarjoten yksilöille paljon valinnanvaraa näiden aineiden opiskelussa. Samalla taitoaineiden keskinäistä yhteistyötä on hyödyllistä vahvistaa monipuolisten mahdollisuuksien avaamiseksi.

• Lopuksi on huomattava, että filosofian opetus tarjoaa erinomaisen perustan monille yllämainituille yleissivistyksen ja taitojen osa-alueille. Ensinnäkin filosofian opinnot antavat mahdollisuuden harjoitella rauhallisesti *ajattelun ja argumentoivan keskustelun* taitoja sisällöllisesti tärkeiden aihepiirien parissa (todellisuuskäsitykset, tiedonkriittikki, etiikka, estetiikka jne.). Toisekseen filosofian keskeisistä osa-alueista rakentuu suora suhde muiden oppiaineiden yleissivistyksellisen osaamisen ytimeen. *Estetiikka* yhdistää filosofisen tutkimuksen ja pohdinnan taito- ja taideaineisiin. *Etiikka* eli moraalifilosofia kytkee filosofiset kysymykset paitsi katsomusaineisiin myös perimmiltään kaikkeen kouluopetukseen. Filosofianopetuksessa keskeinen *ihmiskäsitysten* ja niiden vertailun teema pohjustaa puolestaan kattavasti kaikkea ihmisen ja yhteiskunnan luonnetta koskevaa tietopainotteista oppimista (yhtä lailla biologiassa, maantieteessä kuin esim. historiassakin). Kaikille yhteinen *logiikan* kurssi olisi erittäin hyödyllinen osa matematiikan opetusta ja samalla loisi yhteyden sen ja filosofianopetuksen välille. Kansainvälisissä IB-lukioissa yhteisiin opintoihin kuuluvaa theory of knowledge -oppiainetta vastaava *tietoteorian* kurssi olisi erinomainen tuki niin yhteiskunta-, etiikka-, kulttuuri- kuin tiedeopetuksellekin harjaannuttaessaan tiedon, väitteiden ja maailmankuvien luotettavuuden arvioimista sekä kriittistä ajattelua. Filosofian eri osa-alueet kytkeytyvät näin ollen suoraan ja luontevasti muihin oppiaineisiin läpi koulun opetussuunnitelman. Filosofian opetusta tulisikin lukiossa vahvistaa keskeisenä perustana yleissivistykselle ja yleisille *kriittisen ajattelun* taidoille.

Lausunnon keskeinen sisältö

- Yleissivistävän koulutuksen kehittämisessä on tunnistettava yhteiskunnallisten muutosten ja haasteiden suunta ja pidettävä näköpiirissä pohdinnat 2020-luvun todellisuudesta. Koul uudistuksen on suuntauduttava rohkeammin tulevaisuuteen ja kehittämistarpeita on syytä arvioida avarammin kuin kehittämistyöryhmä on muistiossaan tehnyt.
- Koulutuksen tehtävät ja sisällöt on hahmotettava uudistusprosessissa monipuolisesti ja kokonaisvaltaisesti. Uudistusta ei pidä supistaa vain tavanomaiseksi kiistaksi yksittäisten oppiaineiden tuntimääristä.
- Lukiota on tarkasteltava uudistusprosessissa merkityksiltään paljon laajempaan kuin vain jatkokoulutuskelpoisuuden tarjoavana, työelämään siirtymistä pohjustavana instituutiona. On muistettava nuorten elämismailman ja subjektiviteetin kokonaisuus sekä kasvun ja oppimisen monitahoisuus.
- Ylioppilaskoetta on uudistettava nykyaikaiseen, laaja-alaiseen ja kokonaisvaltaista osaamista kartoittavaan suuntaan. Muussa tapauksessa nykymuotoinen ylioppilastutkinto muodostaa esteen yleissivistävän koulun kehittämiselle. Ehdotamme myös selvitetäväksi mahdollisuuksia muokata ylioppilaskokeesta koko ikäluokan ja koko toisen asteen opitun osoittamisen tutkinto.
- Lukion uudistusta ei pitäisi irrottaa toisen asteen koulutuksen kokonaisuudistuksesta. Ehdotamme, että vähimmillään tulisi (1) opintomuotoja yhdistävää ammattilukiota kehittää aiempaa varteenotettavampana kolmantena vaihtoehtona, (2) vahvistaa nuorten mahdollisuuksia valita opintoja yli oppilaitosmuotojen rajojen, (3) kehittää paikallisesti oppilaitosten välistä yhteistyötä.
- Kannatamme muistion periaatelausumaa oppilaitosten yhteisöllisyyden ja toimintakulttuurin huomioon ottamisesta entistä vahvemmin. Samalla olisi uudistuksessa kiinnittävä huomiota toimivien ja avointen suhteiden rakentamiseen muihin viranomaisverkostoihin. Tältä osin muistiosta puuttuu tietoisuus esimerkiksi nuorisotyöstä ja muista palveluntarjoajista, kansalais- ja nuorisojärjestöistä, kirjastopalveluista, vapaasta sivistystyöstä ja vastaavista opinnollisista mahdollisuuksista ja verkostoista, jotka kannattaa nykyistä paremmin yrittää integroida lukio-opintojen tueksi.
- Opinto-ohjauksen muistiossa saama painoarvo on kiitettävä. Luokattomassa kurssimuotoisessa lukiossa opinto-ohjauksen pitäisi olla päätoimista ja yhtä opinto-ohjaajaa kohti lasketun opiskelijamäärän pitäisi pysyä kohtuuden rajoissa.
- Kannatamme muistiossa esitettyjä näkemyksiä lukio-opiskelijoiden opintososiaalisten etujen kohentamisesta. Samalla tulee varmistaa, että toisen asteen opiskelijat eivät ole keskenään eriarvoisessa asemassa, vaan niin ammatillisen opetuksen kuin lukionkin piirissä olevia opiskelijoita koskevat yhtäläiset opintososiaaliset edut.
- Yleissivistävän koulutuksen on aiempaa vahvemmin kyettävä tukemaan nuorten aktivoitumista kansalaisina ja poliittisen yhteisön jäseninä. Tätä varten on panostettava niin opetuksen sisältöihin ja muotoihin kuin kouludemokratiaan. Myös poliittisille nuorisojärjestöille ja muiden aatteellisille ja kansalaistoiminnan yhdistyksille on sallittava pääsy lukioiden sisälle, koska ne avaavat nuorille todellisia toimintakenttiä.
- Kannatamme muistion ehdotusta maahanmuuttajien lukio-opintoja pohjustavasta valmistavasta koulutuksesta. On pidettävä huolta, että koulutuksella on sekä riittävät resurssit että toimiva toteutus. Koulutukseen pääsyn tukeminen on tunnetusti yksi parhaista maahanmuuttajien integraatiomuodoista.

- Maailman ja suomalaisen yhteiskunnan muutoksen vuoksi myös kulttuurisen ja eettisen ymmärryksen sekä suvaitsevuus- ja ihmisoikeuskasvatuksen asemaa tulisi vahvistaa. Tältä osin muistiossa ei näy uusia avauksia, jotka olisivat tarpeen jo nyt ja kasvavasti 2020-luvulle edettäessä.

- Oppimisen kokonaisvaltaisuus ja eri tiedon- ja taidonalojen integrointi ovat avain nykyajan haasteisiin vastattaessa. Oppiaineiden kytkentöjä, aiheperustaisia opintoja ja kokonaisvaltaisia taitoja on syytä vahvistaa voimakkaammin kuin vain ajatuksella oppiaineiden ryhmittelyä kokonaisuuksiin:

- Lukiopedagogiikkaa on kehitettävä entistä selvemmin tutkivan oppimisen suuntaan ja lisättävä vuorovaikutteisia oppimismuotoja, kuten tutkivaa dialogia, keskustelu- ja väittelyharjoituksia jne.

- Oppiaineiden välillä toteutuvan yhteistyön ja integraation mahdollisuuksia on vahvistettava, myös rakentamalla sille selvät paikkansa lukion tuntijaossa (ja siten oppilaitosten lukujärjestyksissä).

- On vahvistettava sellaisten oppiaineiden ja oppisisältöjen asemaa, joilla on selvästi laaja-alainen ja integroiva funktio kouluopetuksen kokonaisuudessa. (Näistä tärkeimpinä esimerkkeinä äidinkielen ja filosofian opetus.)

Nuorisotutkimusverkosto

Tuukka Tomperi, FM, KM, tutkija

Leena Suurpää, Tutkimusjohtaja, dosentti

Tomi Kiilakoski, FM, tutkija

Petri Paju, YL, tutkija

Tommi Hoikkala, Tutkimusprofessori, dosentti

Tarja Tolonen, Erikoissuunnittelija, dosentti

Mainitut lähteet

Ellonen, Noora: *Kasvuyhteisö nuoren turvana. Sosiaalisen pääoman yhteys nuorten masentuneisuuteen ja rikekäyttäytymiseen*. Tampere University Press & Nuorisotutkimusverkosto. Tampere 2008.

Klemelä, Kirsi; Olkinuora, Erkki; Rinne, Risto & Virta, Arja (toim.): *Lukio nuoren opiskelutienä. Turkulainen lukio opiskelijoiden, vanhempien ja opettajien silmin 2000-luvun alussa*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisuja A:206. Turku 2007.

Lasten ja nuorten kunta, toim. Anu Gretschel & Tomi Kiilakoski. Nuorisotutkimusverkosto & HUMAK, Helsinki 2007.

Myllyniemi, Sami: *Mitä kuuluu? Nuorisobarometri 2008*. Opetusministeriö & Nuorisosiain neuvottelukunta & Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja 39. Helsinki 2008.

Nuorisotyötä on tehtävä, toim. Tommi Hoikkala & Anna Sell. Nuorisotutkimusverkosto, Helsinki 2007.